

Оксана Січкач (Запоріжжя)

ІСТОРИЯ, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПРО ДІТЕЙ

Українська література для дітей і про дітей або дитяча література, або література для дітей та юнацтва (дефінітивне розмаїття і неоднозначність кожного із цих формулювань залишимо для подальших розвідок) пройшла тривалий і складний шлях становлення, яке, проте, ще не завершено. Утвердження і визнання української дитячої літератури почалося лише з другої половини ХІХ ст., але згодом більш ніж сто років дитяча література наражалася на різні негативні закиди з боку тих, хто не хотів визнавати її право на незалежність від «дорослої» літератури. І це не означає, що дитяча література прагне до відірваності, цілковитої відмежованості в окрему галузь літератури, але й закривати очі на те, що вона має свою беззаперечну специфіку (психологічну, соціологічну, культурологічну) теж не варто. При цьому висловлювання деяких сучасних авторів і дослідників типу «Увесь парадокс... української дитячої літератури в тому, що ніде у світі не існує такого поняття як дитяча література... дитяча література – один із сатанинських винаходів більшовицького режиму з метою ідеологічної обробки наймолодших громадян...» [12; 7] видаються аж занадто фарисейськими, адже, до чого тут постійно вплутуваний «більшовицький режим», якщо про дитячу літературу говорили вже задовго до його утвердження. Поряд із такими категоричними висловлюваннями маємо й абсолютно протилежні, зокрема, колишній редактор журналу «Соняшник» Т. Щербаченко вважає, що дитяча література – це той рівень, на який переходять письменники, коли складаються як особистості. А І. Андрусак на означення дитячої літератури вживає лаконічний але місткий вислів – «вищий пілотаж».

До аналізу історії, стану і перспектив розвитку української дитячої літератури останнім часом звертається все більше дослідників. Серед них В. Гутенна, яка дослідила спадок І. Франка як теоретика та практика дитячої літератури [1]; О. Папуша, яка проаналізувала наратив української дитячої літератури від зародження до сьогодення, наголосила на проблемах дефінітивного плану в теорії дитячої літератури [11]; С. Присяжнюк, яка проаналізувала дитячі твори В. Винниченка [14]; О. Єфімов [3], З. Жук [4], Р. Стаднійчук [16] та ін. Проводяться конференції місцевого плану і навіть, нещодавно, Міжнародна наукова конференція «Література для дітей і про дітей: історія, сучасність, перспективи» (вересень 2008, Інститут літератури БДПУ). Але при цьому немає якоїсь системності й узгодженості в розвитку літературознавчої думки щодо дитячої літератури (на цьому, зокрема, теж було наголошено під час роботи згаданої міжнародної конференції). Здебільшого це лише ситуативне звернення до зазначеної теми. Якоїсь потужної наукової школи, яка б продукувала значні результати пошуків, об'єднаних спільною метою, на сьогодні не існує. До того ж більшість досліджень стосуються класики української дитячої літератури – тих питань, які переосмислюються вже не одним поколінням дослідників.

Перш ніж розпочати розмову про перспективи розвитку дитячої літератури в Україні, слід окреслити загальні тенденції сучасного літературного процесу в галузі дитячої літератури. При цьому варто розмежувати дитячу літературу із критикою та теорією дитячої літератури, які тривалий час йшли поруч, але останнім часом перша майже втратила підтримку останньої (що є досить кричущим моментом, оскільки література, не підкріплена критикою, втрачає можливість подальшого вдосконалення).

Щодо сучасної дитячої літератури, то тут існує купа невирішених питань. По-перше, читаючи час від часу публікації в газетах і журналах, дивлячись телепередачі, присвячені українській літературі, перед очима маєш ілюзію динамічного розвитку сучасної дитячої літератури. Називаються прізвиська таких молодих талановитих авторів, як Марина Павленко, Леся Мовчун, Олександр Дерманський, Марина Рибалко, Галина Пагутяк, Богдана Дідьковська та ін., які, нібито, заявили про себе як дитячі письменники. Неодноразово натикаєшся на свідчення відомих авторів про їхні напрацювання у сфері дитячої літератури. Так, І. Карпа в

інтерв'ю говорила про себе як про автора низки дитячих творів, в анотаціях «дорослих» книжок І. Роздобудько говориться про неї як про авторку дитячих казок та оповідань. Крім того, наголошується на жанровому різноманітті сучасної дитячої літератури. Так, у березневому випуску «Книги UA», присвяченому дитячій літературі, було показано інтерв'ю з Б. Жолдаком, якого визначили як майстра п'єс для дітей, І. Андрусяком – автором дитячих віршів та ін. Але бажання ознайомитися із цими творами натикається на відсутність навіть вказівок або посилань на те, де їх можна знайти. При цьому певні наукові публікації базуються на аналізі творів декого із вищезазначених авторів. Так, Т. Качак обирає для аналізу дитячі твори І. Роздобудько «Пригоди на невідомому острові», В. Слапчука «Риба під парасолем», М. Чумарної «Лумпумчик», О. Дерманського «Король буків, або Таємниця Смарагдової книги», аргументуючи свій вибір тим, що «... це книги, які зараз є на полицях книжкових магазинів [(?) – про це нижче – О. С.]; про які наявні відгуки на літературних Інтернет-сторінках [(?) – відколи інтернет-сторінки стали авторитетними критичними джерелами, які беззаперечно слід визнавати в літературознавчих колах? – О. С.]; з якими знайомляться сучасні школярі на уроках позакласного читання [(?) – позакласне читання передбачає самостійне читання текстів, а про цю проблему теж нижче – О. С.]; авторами книг є відомі сучасні письменники» [5; 426]. Мабуть, лише із останнім аргументом можна погодитися, хоча тут не наведено критерії вимірювання популярності зазначених авторів, а це теж досить суперечливе питання [див.: 8; 3]. До того ж, наголошуючи на доступності зазначених творів, автор статті наводить посилання лише на твори О. Дерманського. На якій «матеріальній базі» проводився літературознавчий аналіз решти творів – невідомо. І це лише поодинокий випадок «ілюзії розквіту» дитячої літератури в Україні.

По-друге, друком дитячої літератури займаються більше 200 відомих і не дуже видавництв, зокрема «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», головний редактор якої, І. Малкович, повсякчас пропагує свій «товар». Але ж асортимент книгарень доводить зовсім інше – на полицях, окрім «повторення матеріалу» у вигляді зарубіжної або радянської класики, не можна знайти твори жодного з вищезгаданих «молодих дитячих авторів». Можливо, в столиці ситуація трохи краща, бо, як я підозрюю, наклад тик книжок, які рекламують видавці (якщо активна видавнича робота у цьому руслі – дійсно правда, а не чергові PR-ходи), дозволяє забезпечити попит принаймні столичних читачів, але як бути периферії? З власного досвіду – почавши досліджувати українську дитячу літературу, вирішила проаналізувати пропозиції на книжковому ринку. У результаті – з усіх наявних у місті Запоріжжі книгарень українська книжка для дітей була лише в одній. До того ж віднести її до сучасної літератури, думаю, буде неправильним, оскільки на ній було виховано вже кілька поколінь дітей ще з радянських часів. Це був черговий передрук «Одиниці з обманом» В. Нестайка. Тож доводиться дітям нашого регіону задовольнятися «класикою жанру» (добре, хоч україномовні книжки кількісно представлені не менше, ніж російськомовні). Чи не яскрава ілюстрація того, як і на чому ми виховуємо дітей і яким блюзнірством поряд із цим виглядає заклик до читання дітьми книжок? Не можна заперечити талант В. Нестайка і «іже з ним», але ж радянські письменники висвітлювали радянську дійсність, а як бути сучасній малечі, яка досить далеко від піонерських вогнищ і подвигів на благо Батьківщини? Така література навряд чи *зацікавить* сучасну дитину (виділене слово при цьому є ключовим, адже ще І. Франко наголошував на тому, що дитяча книжка в першу чергу повинна бути цікавою для дитини). Але критерій «цікавості» теж далеко не єдиний, на який слід орієнтувати при відборі зразкової дитячої літератури. Так, А. Качан зазначає, що юним читачам «... потрібні переконливі художні моделі, які допомогли б їм орієнтуватися у цьому надскладному житті» [6; 8]. При цьому він ставить під сумнів, чи зможе «Гаррі Поттер» (а «потероманія», яка захопила увесь світ, не оминула й українських дітей) дати сучасній українській дитині відповіді на хвилюючі питання і надати важливі життєві орієнтири для існування в нашому суспільстві. Ці ж думки спостерігаємо і в інших авторів, зокрема І. Андрусяк зазначав, що світ, в якому відбувається дія, і світ, в якому живе дитина, мають бути суголосні (із уже згаданого інтерв'ю). Адже, хочемо ми цього чи ні, але дитина переймає поведінкові стереотипи своїх улюблених літературних персонажів, спочатку копіюючи їх на рівні «мавпування», а згодом, після витіснення на підсвідомий рівень, – у вигляді

трансформованої дорослої поведінки (адже «дорослий – це не мертва дитина, а дитина, яка вижила» (У. Ле Гуїн).

У цій ситуації трохи рятують шкільні хрестоматії, де, згідно нової програми, подані твори тих авторів, які демонструють сучасну дійсність у дитячому сприйнятті, як-от І. Калинця («Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою»), Я. Стельмаха («Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера») та ін. (звичайно при цьому ми не відкидаємо важливість таких жанрових різновидів дитячої літератури як казки, пригодницькі, фантастичні твори, які за жанровими ознаками «мають право» на відхід від сучасності). Щоправда, і тут слід озвучити проблему. У підручниках тексти подаються здебільшого у скороченому варіанті. А як же бути, якщо дитині сподобається твір і вона захоче перечитати його повністю? На жаль, відповідь невтішна – дитячі бібліотеки не встигають оновлювати книжковий фонд відповідно до змін у шкільній програмі, тож доводиться поки що дітям включати на повну свою фантазію і домислювати прогалини у скороченому сюжеті. Може, слід при цьому шукати позитивне в негативному – таким чином швидше виховаємо нове покоління письменників?

Щодо критики та теорії дитячої літератури в сучасному літературознавстві, тут теж намітилися деякі суперечливі моменти. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувся досить потужний спалах критичної думки в царині дитячої літератури. І. Франко кількома своїми статтями, зокрема широковідомою «Байка про байку» [19] довів, що дитяча література в Україні існує і дослідження її є необхідним чинником її подальшого розвитку. Не менш вагомою теорія і критика дитячої літератури вважалися в радянські часи – цим питанням присвячувалися безліч наукових розвідок, видавалися підручники, посібники, хрестоматії літературної критики з дитячої літератури, навіть існувало спеціалізоване видання-щорічник «Література. Діти. Час». Але через сто років після І. Франка, на порозі ХХІ століття (і на сьогодні ця ситуація не надто змінилася) раптом виникла мовчанка – критика дитячої літератури фактично перестала існувати. Якщо із самими творами, то, хоч і повільно, але якийсь рух спостерігається, то теоретиків і критиків майже немає. Маємо лише старі радянські видання, які вже не витримують випробування часом (Д. Білецький, Ф. Гурвич. Дитяча література (1967), Л. Кіліченко, П. Лещенко, І. Проценко. Українська дитяча література (1979), Л. Кіліченко Українська дитяча література: Навчальний посібник (1988) тощо) та лише спорадичні звернення сучасних науковців до літературознавчих досліджень дитячої літератури (Т. Кремінь [9], В. Прибегіна [13], Н. Тихолоз [18] тощо). До того ж моніторинг пріоритетних напрямів дослідження в руслі дитячої літератури, який, зокрема, вдалося провести за програмою згадуваної міжнародної конференції, показав дві тенденції. З одного боку, намітилося формування прогресивної наукової молоді, яка звертається до осягнення сучасного стану розвитку дитячої літератури та повертає із забуття дитячі твори тих авторів, які раніше оминалися увагою, як-от Х. Алчевської, А. Лотоцького, Б. Харчука, Ю. Федьковича. З іншого боку, ще доволі міцними залишаються традиції «старої гвардії», яка вкотре звертається до творів тих авторів, які стали класиками дитячої літератури: Олени Пчілки, С. Васильченка, В. Винниченка, Б. Грінченка, А. Тесленка та ін. Не можна говорити, що не варто згадувати про цих іменитих письменників, які зробили значний внесок в розвиток дитячої української літератури, а, проте, якщо «зациклюватися» лише на них, то чи варто сподіватися прогресу в розвитку наукової та критичної думки в руслі дитячої літератури. Хоча загалом позитив цієї конференції не можна було не відчутися. Нарешті, після 17 років незалежності українського літературознавства було відверто, організовано, із виходом на міжнародний рівень наголошено на нагальній потребі повернутися обличчям до української дитячої літератури.

Щодо нової шкільної програми (а саме вона повинна відбивати стан розвитку дитячої літератури, хоча й тут купа невирішених проблем), то вона зазнала значних змін, введено велику кількість нових імен (В. Короліва-Старого, А. Лотоцького, Б. Харчука, А. Чайковського, С. Черкасенка та ін.), які раніше не вивчалися, а деякі взагалі реабілітовані із забуття. Більшість із нововведених творів недостатньо або й зовсім недосліджені. Якщо й знаходимо останні публікації, присвячені аналізу нових творів у шкільній програмі, то вони здебільшого психолого-педагогічного плану (акцент не на аналізі поезики творів, а на вияві їх виховного потенціалу [20]). Тож фактично школярам пропонується «сирий» матеріал, ще не апробований

навіть літературознавцями. Так що доводиться юним геніям і художні твори домислювати, і аналізувати їх самостійно.

Дитяча періодика з моменту її виникнення завжди була і є одним із основних комунікативних каналів, за допомогою якого до дитини надходила інформація різного змісту та форми. Щодо української дитячої періодики, то не можна сказати, що сьогодні дитина не має чого читати. Є й такі чудові журнали, які існують багато десятиліть, дісталися у спадок від радянської періодики («Барвінок», «Малютко», «Дзвіночок»). На жаль, з 2006 року з позалітературних причин перестав існувати «Соняшник». Додалися нові журнали: «Пізнайко», «Дивосвіт», «Буслик», «Клас!», «Не жури», «Словознайка», «Стежка», «Терентій» тощо. Але з іншого боку, актуальним залишається питання двомовності. Поряд із вищезазначеними журналами існує не менша кількість російськомовних, які, як це маємо і з книжками, дуже часто дешевші. Тож, наявність цих україномовних дитячих журналів ще не свідчить про те, що їх виписують дітям дорослі, а діти їх читають.

Говорячи про недоступність та «елітарність» сучасної дитячої книжки, не варто також забувати про причини, які призводять до такого стану речей: відсутність підтримки з боку уряду, необхідність внесення численних змін в закони про видавничу справу в Україні, потреба у створенні нових фондів, запровадженні літературних премій (премія ім. Лесі Українки просто не спроможна виконувати ту «роботу», яку в радянські часи виконували до десятка літературних премій в галузі дитячої літератури).

Отже, як бачимо, в сучасній українській літературі, хоча й намітилися певні тенденції розвитку дитячої літератури, залишається ще купа проблемних питань. Незважаючи на вищезазначені проблеми, які стримують розмову про перспективи розвитку української літератури для дітей і про дітей, спостерігаються й позитивні процеси: хоч і дуже повільно, але увага і письменників, і науковців поступово звертається в бік дитячої книги. Як говорив М.Наєнко у своєму виступі на останніх «Філологічних семінарах» - «велика література народжується якраз у кризові епохи» [10; 7]. А, спираючись на Костенкове «страшні слова, коли вони мовчать», можемо стверджуватися в думці, що мовчати ми перестали – перший крок до подальшої динаміки здійснено. Якщо питання української літератури для дітей і про дітей визнали проблемним і його обговорюють, значить воно на шляху до вирішення.

Література:

1. Гутенна В. І. Я. Франко – дитячий письменник: теоретик і практик : дис. ... к. філол. наук : 10.01.01 / Гутенна Віра Іванівна. – Луганськ, 2001. – 203 с.
2. Деркачова О. Казка з нещасливим кінцем: винятки із правил : (Про дитячу літературу / Ольга Деркачова // Книжковий клуб плюс. – 2006. – №7–8. – С. 11–12.
3. Єфімов О. Спогад з поглядом в майбутнє. Дитяча література. – вчора, сьогодні, завтра / О.Єфімов // Літературна Україна. – 1991. – 9 травня.
4. Жук З. Вражає жанрове одноманіття: (Про дитячу літературу українських авторів) / Зоя Жук // Книжковий клуб плюс. – 2006. – № 7–8. – С. 27–29.
5. Качак Т. Б. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації / Т. Б. Качак // Актуальні проблеми слов'янської філології : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва.] – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. – Вип. XX : Лінгвістика і літературознавство. – С. 424–435.
6. Качан А. Література для дітей – гіркий плід українського «книжкового саду» / Анатолій Качан // Книжковий клуб плюс. – 2006. – №7–8. – С. 6–8.
7. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література : навчальний посібник / Л. М. Кіліченко. – К. : Вища школа, 1988. – 264 с.
8. Кононенко Є. Без сюзеренів і пасіонаріїв / Євгенія Кононенко // Літературна Україна. – 2009. – 19 лютого. – С. 3.
9. Кремінь Т. Концептуальна своєрідність сучасної української дитячої літератури (на матеріалі творчості В. Бойченка) / Т. Кремінь // Педагогічна думка. – 2007. – № 2. – С. 23–27.
10. Наєнко М. Літературна критика і критерії художності / Михайло Наєнко // Літературна Україна. – 2009. – 12 лютого. – С. 7.
11. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 / Ольга Папуша. – Тернопіль, 2004. – 19 с.
12. Погляд на дитячу літературу [замітки на полях] // Книжковий клуб плюс. – 2006. – № 7–8.
13. Прибегіна В. В. Королів-Старий «Хуха-Моховинка». Добро і зло у казці / В. Прибегіна // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 6. – С. 29–30.

14. Присяжнюк С. Психологізм дитячих оповідань В. Винниченка (принципи і засоби зображення характерів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 / Світлана Присяжнюк. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
15. Прокопчук О. Сучасна періодика для дітей. Яка вона? / Оксана Прокопчук // www.h.ua/story/19451/
16. Стаднійчук Р. Дитяча література: від реалій до ідеалу / Р. Стаднійчук // Слово і час. – 1994. – № 9–10. – С. 41–44.
17. Тисовська Н. Як козаки дитячу літературу рятували: (Про видання дитячої літератури в країні) / Наталя Тисовська // Книжковий клуб плюс. – 2006. – № 7–8. – С. 25.
18. Тихолоз Н. «Як дітям мати, з любові...» (Етика і поетика Франкових казок) / Н. Тихолоз // Дивослово. – 2003. – №11. – С. 2–6.
19. Франко І. Байка про байку / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка. – 1976. – . – Т. 20. – 1979. – С. 167–172.
20. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 кл. / Т. Яценко // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 2. – С. 36–42.

History, Condition and Perspectives of Development of Ukrainian Literature for Children and about Children

The main tendency of development of Ukrainian literature for children and about them was analyzed in the article. The most topical moments of Ukrainian children literature for today were emphasized by the author. Children literature development peculiarities, criticism fundamentals and children periodicals were investigated by the author.